

DOI 10.31651/2524-2660-2019-4-196-200

ORCID 0000-0003-0456-9838

БАТАРЕЙНА Ірина Олександрівна,

здобувачка вищої освіти третього рівня, аспірантка,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького

e-mail: irinabatpryanichnikova@gmail.com

УДК 373.3.015.31:17.022.1

**ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Розкрито теоретико-методологічні засади дослідження проблематики, стану й тенденції виховного процесу в контексті запитів українського суспільства кінця XX – початку XXI століття та розглянуто умови організації виховного процесу.

Висвітлено проблеми морального виховання учнів початкових шкіл України в умовах сучасної школи.

Ключові слова: виховання; моральне виховання; мораль; моральні якості; педагогічні умови; початкова школа; Нова українська школа.

Постановка проблеми. Культурно-історичні обставини кінця XX – початку XXI ст. визначаються тими чинниками, під впливом яких відбувається моральне виховання учнівської молоді, зокрема молодших школярів. На думку низки учених, такими чинниками є глобалізаційні процеси у світовому суспільно-політичному та культурному просторі, інформатизація, технологізація, вагомість у повсякденному житті матеріального чинника, що загалом поглиблює моральний аспект особистого і суспільного життя. А тому сучасне мораль-

не виховання має відіграти випереджальну роль у викликах демократичному процесу, базуватися на кращих здобутках національної культури і педагогіки, сприяти припиненню соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей. Зі сказаного вище очевидно, що глобалізаційні процеси формують нове суспільне середовище, для якого актуальними є питання перспективи розвитку людської цивілізації загалом і в окремих регіонах, а також входження окремих країн до так званих «західної» чи «східної» цивілізації, або до світової цивілізації як співдружності держав і народів. Окрім того, сучасна цивілізація породжує перед сучасною людиною низку особливо складних викликів. Передусім вони стосуються моралі та моральності у суспільстві. Сучасне інформатизоване, глобалізоване та матеріалізоване суспільство вступає у суперечність із традиційною моральною культурою українців. З огляду на це, формування у ранньому віці моральної культури, усвідомлення дитиною моральних категорій є особливо важливим завданням сучасної системи освіти.

Одним із пріоритетних завдань сучасної школи є формування моральної життєтворчої мотивації, активної громадянської та професійної позиції. Отже, актуальність проблеми зумовлена зростаючою потребою виховувати підростаюче покоління на засадах гуманності, справедливості. Тому, без формування моральних якостей неможливе становлення громадянина.

Метою статті є аналіз особливостей організації виховного процесу з учнями початкових шкіл України. Розкрити проблеми морального виховання учнів початкових шкіл України на сучасному етапі, обґрунтувати поняття «моральне виховання», визначити основні компоненти роботи вчителя над формуванням моральних якостей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання морального виховання особистості є актуальним для сучасного суспільства. Проаналізувавши сучасну педагогічну практику можна стверджувати, що технології морального виховання будуть результативнішими, якщо базуватимуться на меті, завданнях та принципах, розроблених в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні. З проголошенням Незалежності Україна вибрала курс на побудову демократичного суспільства. Відбулася переоцінка моральних цінностей особистості та переосмислення пояснення морального виховання. У формуванні моральної особистості пріоритетним стало утвердження основних загальнолюдських цінностей - справедливості, доброти, патріотизму та інших добродійностей;

прищеплення шанобливого ставлення до культури усіх народів, які мешкають в Україні; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю. Моральне виховання, нові моральні вартості стають центром всебічного гармонійного розвитку особистості.

Тому сучасне виховання має ґрунтуватися на гуманістичній особистісно орієнтованій парадигмі, відповідно до якої важливим завданням педагога є створення сприятливих умов для розвитку моральної самосвідомості та індивідуально-особистісних якостей учнів. Це знайшло своє підтвердження у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді», «Концепції Нової української школи» [1; 2; 3]. У цих документах закладена методологія виховання, що надає пріоритет розвиненій моральній особистості, її самовизначенню, самореалізації, ідентифікації із загальнолюдськими та національними цінностями, відповідає міжнародній стратегії розвитку освіти й унеможливає заперечення прав дитини, закріплених у відповідній Конвенції ООН. Це актуалізувало переосмислення мети морального розвитку підростаючого покоління з позицій демократизації і гуманізації суспільного життя та реального визнання прав і свобод людини. Для вдосконалення морального виховання учнів були направлені **праці українських учених** В. Бабич, В. Білоусової, А. Бойко, Т. Люріної, Ю. Підборського, К. Плівачук, А. Сембрат, Л. Москальової, М. Окси, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Українська педагогічна наука і практика мають так переосмислити та засвоїти позитивний досвід людства, щоб, не втративши своїх історичних надбань та національної специфіки, надолужити прогаяне у безпрецедентній прогресії.

Важливим етапом формування моральної культури особистості є засвоєння загальнолюдських норм моралі. Виховання – багатогранний процес постійного духовного збагачення і тих, хто виховується, і тих, хто виховує (В. Сухомлинський). Моральне виховання – цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, почуття та поведінку вихованців із метою формування в них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі [4]. Випускник нової школи – цілісна особистість, всебічно розвинена, здатна до критичного мислення.

Найближчу перспективу цивілізаційного розвитку людства і, відповідно, української

спільноти в ньому, М. Михальченко визначає у протиставленні: глобальний конфлікт чи діалог?, що у відповіді передбачає перспективу діалогу як взаємодії цивілізацій. Однак сучасний світ, на думку Н. Скотної, є цивілізаційно розколотим, і сучасна людина, незалежно від віку, території проживання, расової, етнічної, релігійної приналежності, живе в умовах розколотої цивілізації. Зв'язок людини та культурно-історичних, цивілізаційних обставин її особистого і суспільного життя формує соціально важливі моральні якості особистості, які є результатом повсякденного і спеціально організованого (в процесі навчання і виховання) впливу суспільства, сім'ї, інших чинників. У таких культурно-історичних умовах функціонує українське суспільство, розвивається система освіти та виховання, формується особистість молодшого школяра [5]. Цивілізаційні обставини кінця ХХ – початку ХХІ ст. визначають як пріоритетні художньо-естетичні, ідейні, національні, морально-етичні, релігійні пріоритети в суспільному та особистісному житті і впливають на процес морального виховання молодших школярів.

Теоретико-методологічними засадами морального виховання молодших школярів є філософія гуманістичної моралі, яка розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності. Сутність гуманістичної моралі полягає в тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування за допомогою системи моральних принципів: гуманізму, індивідуалізму, колективізму, альтруїзму, толерантності.

Метою морального виховання молодших школярів є становлення морально стійкої, цілісної, гармонійно розвиненої особистості в процесі передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду. Це планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку молодшого школяра з метою формування у нього відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують, необхідні умови для його розвитку, підготовки до суспільного життя та майбутньої трудової діяльності [6].

Шляхами реалізації поставленої мети в умовах сучасної початкової школи є оновлення змісту, форм і методів виховання, розробка та застосування оригінальних педагогічних технологій, нових підходів, які відповідають потребам розвитку особистості, сприяють розкриттю та реалізації її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей. При цьому ефективність реалізації мети морального виховання залежить передовсім від виховного впливу та традицій родинного виховання. Одним із важливих засобів у досягненні мети морального виховання молодших школярів є

дитячі періодичні видання, які вводять дитину до світу соціокультурних реалій, що ґрунтуються на морально-етичних нормах і цінностях. Вважаємо, що орієнтація на виховний зміст дитячої періодики дає великі можливості реалізувати мету і завдання морального виховання, враховує вікові психологічні особливості молодшого школяра, визначає результат морального виховання у категоріях етики та моралі, які прийнято означувати поняттям «чесноти».

Суб'єкти педагогічної взаємодії та виховного впливу в процесі морального виховання молодших школярів визначені в системі: «вчитель – учень початкової школи – сім'я». Важливими суспільними інститутами також є Церква, учнівська та міська/сільська громада, позашкільні формальні та неформальні організації, засоби масової інформації. Однак, головним суб'єктом педагогічної взаємодії є молодший школяр з притаманними йому індивідуальними, віковими, соціально-культурними, гендерними особливостями. Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні надають імпульс для пошуку подальших шляхів модернізації, інтенсифікації та індивідуалізації процесу навчання. Одним із найпоширеніших способів реалізації цієї мети є розробка та створення оптимальних педагогічних умов певного освітнього процесу. Педагогічні умови – така сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які позитивно впливають на ефективність і результативність навчального-виховного процесу (О. Назола) [7].

Зміст морального виховання молодших школярів визначається суспільною мораллю. Як зазначає К. Чорна, пріоритетним чинником розбудови демократичного громадянського суспільства є гуманістична мораль – спосіб духовно-практичного освоєння світу особистістю. Вона ґрунтується на визнанні людини найбільшою цінністю, а її права пріоритетними над інтересами і суспільства, і держави [8].

Критерієм вихованості в процесі морального виховання постає сформована відповідно до вікових особливостей молодшого школяра моральність, моральна свідомість, що визначається як доброчесність, порядність, людяність. Усі ці означення можемо передати міждисциплінарним поняттям «чеснота» або «людська чеснота», оскільки його зміст є чинним і використовується як категорія, тобто універсальне поняття у пізнавальному просторі низки наук – філософії, психології, релігієзнавства (християнська етика), педагогіки. Причому кожне із визначень поняття «чеснота» у межах цих галузей наукових знань має свої відтінки, специфіку змістового наповнення. Моральність як критерій вихованості в моделі процесу морального виховання

молодших школярів є його очікуваним результатом, однак потрібно пам'ятати, що процес морального виховання особистості на жодному з етапів не можна вважати завершеним, результативним.

Формування моральності передбачає взаємопов'язані процеси вироблення у молодшого школяра позитивних особистісних якостей під впливом зовнішніх чинників, а також використання їх у життєдіяльності шляхом самовизначення в ситуаціях морального вибору.

Моральність молодшого школяра формується у процесі опанування навчального змісту предметів інваріантного та варіативного компонентів початкової школи, а також дитячої періодики, розрахованої на цю вікову категорію учнів. Пізнавально-виховний потенціал сучасної медіапродукції передбачає інтеграцію зі змістом основних засобів навчання і виховання – посібниками та підручниками для початкової школи.

Вікові психологічні особливості особистості молодшого школяра (готовність до учіння, сприйняття наукової інформації, зокрема в абстрактних поняттях, здатність до оцінювання ситуації, вчинку, події, розвиток вольових якостей тощо) визначають основні передумови для формування людських чеснот в учнів початкових класів. Такими передумовами є здатність молодших школярів до оцінки та самооцінки і розуміння абстрактних понять людських чеснот [9].

Важливою умовою формування моральності молодшого школяра є виховання в нього інтересу і поваги до себе. Прагнення пізнати себе робить його активним суб'єктом формування власної особистості, самоаналізу та самооцінки. Готовність до здійснення вільного вибору й відповідальності свідчить про морально розвинуту особистість учня, і це дуже важливо, бо проблема вибору є надзвичайно важкою. Окрім того, проблема вибору пов'язана з формуванням змісту процесу морального виховання молодших школярів традицією гуманної педагогіки. Порівнюючи показники моральної вихованості індивіда в авторитарній та гуманній педагогіці, констатуємо, що результат морального виховання дитини було визначено в вихованні як слухняність, гарні манери, ввічливість, скромність, дисциплінованість, сміливість, чесність, правдивість, працелюбність, колективізм, патріотизм, а також моральна свідомість, моральні знання, моральні ідеали, міжособистісні стосунки в дитячому колективі, рівень дитячої самосвідомості, трудової активності, вимогливості до себе, ставлення до вчителя [10].

Зміст процесу морального виховання визначає етика – наука про мораль, її природу, структуру й особливості походження.

Мораль – це система принципів, норм і правил, які регулюють поведінку людини в суспільстві, роблять її прийнятною, це те, що «має бути» в ідеалі. Водночас поняттям «моральний», «моральність» означають те, що є в конкретному вчинку, стосунках, ставленні тощо. Таким чином, поняття «мораль», «етика» і «моральність» не можна вважати синонімами [11].

У шкільній практиці можна спостерігати розбіжності між знаннями учнів моральних норм і принципів та їх реальною поведінкою. Українське суспільство має гостру потребу у підвищенні ефективності вітчизняної системи морального виховання. Майбутнє української нації, її інтеграція у європейський та світовий простір значною мірою залежить від рівня духовної культури молодого покоління. Засвоєння учнями загальнолюдських норм моралі слід вважати надзвичайно важливим етапом формування моральної культури особистості. Важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проблема вивчення морального виховання учнів початкових шкіл України є актуальною. Подальшої розробки потребують питання вивчення історії розвитку морального виховання. Основу морального виховання досліджуваного періоду становить зверненість та залежність від навколишнього, людей, традицій, принципів гуманізму. Узагальнивши багатий досвід шкіл, можна показати основні умови, форми і методи виховання моралі в учнів та згрупувати основні вимоги до вчителя початкової школи як носія вищих моральних цінностей (високий рівень наукової підготовки, високі моральні почуття). Врахування багаторічного досвіду практичної реалізації принципів демократії і гуманізму в моральному вихованні має важливе значення для процесу гуманізації і демократизації освіти в Україні. Основними завданнями початкової школи можна визначити створення морально-виховного середовища для розвитку моральної особистості (засвоєння і внутрішнього прийняття нею моральних норм як набуття регулюючої сили на етапі морального вдосконалення, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки).

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII ст. 1–7. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> (дата звернення: 05.01.2019).
2. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13. 05. 1999. № 651-XIV ст. 1–2. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> (дата звернення: 05.01.2019).

3. Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням колегії МОН України від 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення 05.01.2019).
4. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ, 1976. Т. 2. С. 149–416.
5. Педагогіка: навч. посіб. [упорядн. І.М. Богданова, І.А. Бужина, Н.І. Дідусь та ін., Н.А. Кавалерова, З.Н. Курлянд, В.Г. Орищенко, Р.І. Хмелюк, О.С. Цокур, Н.А. Шевченко, О.М. Яцій]. Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2001. 357 с.
6. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років. 2015. URL: <http://osvita.ua/news/43501/> (дата звернення 05.01.2019).
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. М.: ВЛАДОС, 1999. Кн. 2: Процесс воспитания. 256 с.
8. Бельчева Т.Ф., Елькін М.В., Головова М.М., Коробченко А.А. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник. Харків: Print House, 2019. 217 с.
9. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. Київ: СтилоС, 1999. 232 с.
10. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. [2-ге вид.]. Київ: Знання України, 2010. 520 с.
11. Педагогічний словник [за ред. М.Д. Ярмаченка]. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
1. The Law of Ukraine "On Education" dated September 5, 2017 No. 2145-VIII. Art. 1–7. Retrieved January 5, 2019, from <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19>.
2. The Law of Ukraine "On General Secondary Education" dated 13.05.999. No. 651-XI of the Art. 1–2. Retrieved January 5, 2019, from <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14>.
3. Concept "New Ukrainian School" Approved by decision count. Ministry of Education and Science of Ukraine dated 27.10.2016. Retrieved January 5, 2019, from <https://mon.gov.ua/en/tag/nova-ukrainska-shkola>.
4. Sukhomlinsky, V. (1976). How to raise a true person. Selected Works in 5 Vol. Kyiv. 2, 149–416.
5. Pedagogy: Tutorial (2001). In I.M. Bogdanova, I.A. Buzhina, N.I. Didus, N.A. Kavaleroва, Z.N. Kurlyand, V.G. Orischenko, R.I. Khmelyuk, O.S. Zokur, N.A. Shevchenko, O.M. Jaciy (Compilers). Odessa. 357 p.
6. Draft Concept for the Development of Ukrainian Education for the period 2015–2025 (2015). Retrieved January 5, 2019, from <http://osvita.ua/news/43501/>
7. Podlasy, I.P. (1999). Pedagogy New course: tutorial. Moscow: VLADOS. Book 2: The process of upbringing. 256 p.
8. Belcheva, T.F., Elkin, M.V., Golovkova, M.M., Korobchenko, A.A. (2019). Fundamentals of scientific and pedagogical research: a textbook. Kharkiv: Print House. 217 p.
9. Matviyenko, O.V. (1999). Fundamentals of moral education of the personality of the junior schoolboy. Kyiv: Stylos, 1999. 232 p.
10. Kremin V.G. (2010). Philosophy of human-centeredness in the educational space. [2nd ed.]. Київ: Т-"Knowledge" of Ukraine. 520 p.
11. Pedagogical Dictionary (2001). In M.D. Yarmachenko [Ed.]. Kyiv: Pedagogical thought. 516 p.

References

BATAREINA Iryna,

Third level higher education, postgraduate student,
Melitopol State Pedagogical University the name of B. Khmelnytsky

PROBLEMS OF MORAL EDUCATION OF PUPILS OF PRIMARY SCHOOLS OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Summary. Introduction. The issue of moral education at the present stage is quite problematic and contradictory, so it is important to analyze the various approaches and study the experience gained. Formation and development of the problem of moral education of elementary school students is connected with the reform of the education system. Appeal to the historical experience of our country is especially relevant in times of active search for new ways of development in the process of reforming the education system.

The purpose of the article is to reveal the problems of moral education of students of primary schools in Ukraine at the present stage and to identify the main forms of teacher's work on the formation of students' moral qualities.

Results. The moral education of the students is covered in the works of Ukrainian scholars V. Babich, V. Bilousova, A. Boyko, T. Lyurina, Y. Pidborsky, K. Plivachuk, A. Sembrat, L. Moskaleva, M. Oksi, O. Savchenko, O. Sukhomlinskaya and others. An important stage of moral education is the assimilation of universal norms of morality. The purpose of moral education is to develop a morally stable, holistic, harmoniously developed personality in the process of transferring social and historical experience to new generations. In order to realize this goal in the modern elementary school, it is necessary to update the content, forms and methods of education, development and application of original pedagogical technologies, new approaches. Important means of education are children's periodicals. With teacher-student-family interaction, we

will achieve greater results and to achieve this goal is to develop and create optimal pedagogical conditions for a particular educational process. Mastering the norms of human morality should be considered an extremely important stage in the formation of a moral personality culture.

Originality. On the basis of the study, systematization of historical and pedagogical sources, a comprehensive analysis of pedagogical theory is made and the experience of moral education of pupils of primary schools of Ukraine at the present stage is generalized. Possibilities of using positive experience of moral education of children in primary schools of Ukraine in the context of modern education of Ukraine have been identified.

Conclusion. Learning to educate is the main slogan of modern education. In the process of parenting, it is important to organize the child's moral education from an early age, since it is always extremely difficult to eliminate the consequences. We hope that not only the introduction of European experience and practices will take place, but also a qualitative transformation in different fields. The urgent problem for the teacher is the education of a healthy, moral personality open to innovation.

Keywords: education; moral education; morality; moral qualities; pedagogical conditions; Elementary School; New Ukrainian School.

Одержано редакцією 06.11.2019
Прийнято до публікації 01.12.2019